

Prikaz knjige

UDK 301.001

Primljeno u rujnu 1980.

O TEORIJSKOJ SOCIOLOGIJI

Robert K. Merton

Centar za društvene djelatnosti SSOH, biblioteka »Pitanja«, Zagreb, 1979, 198 + XII str.

Robert King Merton objavio je 1949. godine djelo »Socijalna teorija i socijalna struktura«, čiji je prvi dio izazvao veliku pažnju, pa je i posebno objavljivana pa se napokon pojavio i u našem prevodu. Djelo je preveo Tomislav Longinović a CDD je izdavač.

Osnovni razlog velikom interesu za prvo dio »Socijalne teorije i socijalne strukture« je zato što Merton tu daje svoju paradigmu funkcionalne analize na način koji ga razlikuje od Parsonsa toliko da mu je donio slavu suosnivača temelja funkcionalizma.

Naravno da to nije jedini doprinos zbog kojega bi ovo djelo zasluživalo naslov »O teorijskoj sociologiji«. Prije svega, tu je i veoma korisna rasprava »O istoriji i sistematici sociološke misli«, gdje Merton već daje prvo utemeljenje svog praktičnog i djelatnog sociološkog stava. Način na koji se sociologija odnosi prema svojoj historiji i kako je proučava pokazuje da sociolozi još nisu načisto s osnovnom razlikom između historije i sistematike. Ta razlika je po Mertonu u njihovim funkcijama, jer historija nauke nema funkciju da upućuje u kurentnu upotrebljivu teoriju, metodologiju ili tehniku nauke, nego je to zadaća sistematike. Razlika se vidi i u tipu podataka koji im trebaju; historija nauke radi u historijsko-deskriptivnom maniru, sistematika u logički uvjerljivom redu.

Brkanje tih dviju disciplina i njihovih postupaka možda izlazi iz specifičnog odnosa sociologije prema djelima vlastitih klasika. Jer, ako u egzaktnim naukama danas svaki student može riješiti probleme koji su nekad mučili genijalne klasike, ako u humanističkim disciplinama svakodnevni kontakt s klasicima koji pred-

stavljaju sukus i temelj zajedničkog duhovnog iskustva čitave generacije znarstvenika znači uvjet ikakvog rada, Merton sociologiju postavlja negdje na sredinu između ta dva tipa odnosa prema klasici. Sklonost sociologa prema djelima velikih prethodnika se objašnjava činjenicom da su ona i danas bar djelomično aktualna, ali Merton tvrdi da se sociolozi tu moraju odlučiti između erudicije i originalnosti u tretiranju klasične literature. Funkcije klasične teorije su mnogobrojne (od formiranja zajedničkih standarda do testiranja vlastite mentalne elastičnosti i leži cijelo polje njenih funkcija), ali Merton inzistira da na području klasične sociologije mora biti oboruzana efikasnošću a ne pobožnošću.

Sve velike klasične sociološke teorije bile su totalne, sveobuhvatne i globalne, i baš u tome je, smatra Merton, glavni razlog njihove danas posve zaslužene neupotrebljivosti. Pošto pripremni rad još nije obavljen, sociologija još nije spremna za totalnu društvenu teoriju. Zato Merton otvara raspravu »O sociološkim teorijama srednjeg obima«. Po tome je on, također, poznat i zbog toga je i podosta napadan (jer nije dovoljno sociološki ambiciozan). Teorije srednjeg opsega su one »koje leže između brojnih malih, ali neobhodnih radnih hipoteza« svakodnevnog istraživanja i sveobuhvatnih sistematičnih stremljenja ka razvijanju jedinstvene teorije koja će objasniti sve uniformnosti društvenog ponašanja. Društvene organizacije i društvene promene« str. 44). Ukratko, teorije srednjeg opsega su vodič za empirijska istraživanja, skupovi pravila iz kojih su izvodljive empirijske pravilnosti. Takve teorije veoma su često sposobne izdržati logičku kontrolu sa

stajališta neke globalne društvene teorije, iako iz njih u stvari nisu izvedene.

Smisao uspostavljanja teorija srednjeg opsega vidljiv je iz komparacije s pretpostavkama na kojima počivaju njegovi oponenti-totalni teoretski sistemi. Oni se stvaraju: 1. iz uvjerenja da se sistemi mišljenja mogu razvijati prije nego se obavi mnogo osnovnih promatranja, 2. iz stava da su svi kulturni produkti jednog historijskog vremena jednako zreli (pa da i sociologija u svojim devetnaestoljetnim počecima može aspirirati na teorijsku obuhvatnost drugih disciplina) i iz s tim povezane 3. stereotipije da su se egzaktne znanosti uzdigle do nivoa totalnih sistema, što je i samim prirodoslovstvenicima smiješno čuti. No, ipak su se totalni sistemi u sociologiji stvarali i stvaraju se iz glave genijalnih pojedinaca, (iako su, tvrdi Merton, bili i sterilni u svojoj cjelini sastavljenoj od mnoštva veoma plodnih djelova). Jedan od uzroka koji na to utječe (pored nabrajenih) su i utilitaristički pritisci na sociologiju da riješi društvene probleme daleko šire i veće nego što ih ona objektivno može razmatrati, a kamoli stvarno razriješiti. Merton inzistira na tome da će sociologija napredovati dok se bude oslanjala na teorije srednjeg opsega, a da se totalne i sveobuhvatne velike sistematizacije moraju stvoriti konsolidacijom velikog broja specijalnih teorija srednjeg opsega.

Zato Merton kao glavni zadatak knjige inaugurira kodifikaciju suštinske teorije kvantitativne analize u sociologiji, znači eksplikaciju jedne teorije srednjeg opsega. On želi uspostaviti paradigmu koja će reducirati sociologiju od esejistike na nauku, ograničavajući tendencije teoretičara k upotrebi nerazjašnjenih pretpostavki i pojnova. »... put sociologa je lucidno iznošenje tvrdnji koje govore o logički povezanim i empirijski potvrđenim pravilima o strukturi društva i njegovim promjenama, ponašanju čoveka u toj strukturi i posledicama tog ponašanja. Paradigme su stvorene s namerom da pomognu sociologu u njegovom poslu« (str. 77). Treba napomenuti da za Mertonu »paradigma« ima uže značenje od onog na koje smo navikli u Kuhnovoj upotrebi.

Merton daje paradigmu funkcionalne analize u sociologiji, u odjeljku koji naslovljava: »Manifestne i latentne funkcije«. Sam pojam »funkcija« hirovito se upotrebljava u mnogobrojnim značenjima, a

Merton inzistira na tome da je za sociologiju centralno ono koje korespondira upotrebi termina što ju je iz biologije preuzela socijalna antropologija: funkcija se tumači u odnosu na organske procese koji se promatraju s obzirom na doprinos koji imaju u održanju organizma. Funkcija nije međuzavisnost (što je rašireno mišljenje preneseno iz matematike). Funkcija u sociologiji je proces, uloga u intergralnom sistemu i osnovno je da se uvijek tretira kao objektivna posljedica koja se može promatrati a ne kao subjektivna dispozicija djelovanja.

U funkcionalnoj analizi postoje tri vladajuća postulata, koje Merton natenane sistematski razara. Prvi je postulat funkcionalnog jedinstva, koji tvrdi da su standardizirane društvene aktivnosti ili kulturne jedinice funkcionalne za čitav društveni ili kulturni sistem. Merton naprosto upozorava da stupanj integracije (funkcionalnog jedinstva) nije isti u raznim društvima niti uvijek isti u istom društvu. Društva nemaju tako visok stupanj integracije da bi ovaj postulat bio univerzalan. Jedinstvo globalnog društva ne može se (i ne smije) pretpostavljati prije promatranja.

Drugi postulat tvrdi da sve standardizirane društvene i kulturne forme imaju pozitivnu (»integrirajuću«) funkciju (postulat univerzalnog funkcionalizma). Merton ga obara empirijskim navodima mnoštva nefunkcionalnih posljedica postojećih kulturnih formi.

Treći je postulat o nužnosti i tvrdi da u svakom tipu civilizacije svaki njen element ima neku vitalnu funkciju i da predstavlja nužan dio unutar cjeline. To može značiti da postoje neke funkcije koje su nužne za funkcioniranje društva (funkcionalni preduvjet) i neke koje su nezamjenjive i specijalizirane i time nužne, ali ta dva nivoa nisu ista, pa nastaje zbrka. Osnovni teorem Mertonove funkcionalne analize obara ovaj tradicionalni postulat vrlo lako. Baš kao što ista pojava može imati višestruke funkcije, tako i alternativne pojave mogu obavljati istu funkciju na različite način. U strukturama koje obavljaju neku funkciju postoji čitav spektar varijacija (tzv. funkcionalne alternative) i činjenica da neki element ima određenu funkciju ne znači da je on nužno ima.

Prije izlaganja metodologije svoje funkcionalne analize Merton je želio rascistiti još jednu dilemu — ideološka fun-

kicija funkcionalne analize tretira se na različite načine. Neki je smatraju konzervativnom, neki čak radikalnom, a Merton baš u toj ambivalenciji vidi argument da funkcionalna analiza sama po sebi nije ni jedno niti drugo, nego je kao metoda neutralna. Ideološka obojenost njene upotrebe ne ovisi o njoj nego o ideološkom stavu sociologa koji je koristi kao metodu. Ovo je zaista već tradicionalna tvrdnja o vriednosnoj neutralnosti metode, koju Merton ipak nije uspio dati dovoljno uvjerljivo. Preporučljivo je da se prema toj tvrdnji Roberta K. Merton, klasika funkcionalističke sociologije, ne bude pobozan već efikasan.

Bilo kako bilo, Merton konstatira nadmoć funkcionalne analize u velikom broju znanstvenih disciplina. Da bi se ona u sociologiji uspješno paradigmatiski koristila osnovni je uvjet da je predmet analize standardizirana (shematizirana i repetitivna) društvena pojava. Funkcionalna analiza pretpostavlja i često eksplicira određene motivacije pojedinaca u sistemu, koje se lako brka s objektivnom kategorijom funkcije (a to nisu). Iz toga izlazi tendencija da se funkcionalna sociologija ograniči na pozitivne doprinose sistemu. Zato Merton zahtijeva razlikovanje funkcija i disfunkcija i razlikovanje slučajeva kad se subjektivno zamišljeni ciljevi poklapaju s objektivnim posljedicama i kad se ne poklapaju. U prvom slučaju radi se o objektivnim posljedicama koje doprinose funkcioniranju sistema i kao takve su namjeravane i prepoznate, pa se zovu **manifestne funkcije**. U drugom slučaju nastaju funkcije koje kao takve nisu ni namjeravane ni prepoznate — **latentne funkcije**. Koncepti »disfunkcije« i manifestnih i latentnih funkcija su centralne tačke Mertonove paradigme funkcionalne analize. On sam iznosi kako nije prvi koji je tim konceptima prišao, ali je njegova zasluga u tome što ih je na baš taj način doveo u vezu. U takvoj vezi može se činiti funkcionalna analiza standardiziranih društvenih pojava koja obuhvaća pojmove kojima se uopće pripisuju funkcije subjektivnih dispozicija (funkcije i disfunkcije), pojmove društvenih jedinica na koje se funkcije odnose, pojmove funkcionalnih zahtjeva (potreba i preduvjeta), pojmove mehanizama preko kojih se funkcije obavljaju, pojmove funkcionalnih alternativa, pojmove funkcionalnog konteksta ili funkcionalne ograničenosti, pojmove dina-

mike i promjene, probleme validacije funkcionalne analize, probleme ideoloških implikacija funkcionalne analize. Osnovno oruđe funkcionalne analize je deskriptivni protokol koji bi »... trebalo da u što većoj mjeri uključuje:

1. smještanje učesnika u obrazac društvene strukture — diferencijalna participacija;

2. uzimanje u obzir alternativnih oblika ponašanja koji su isključeni isticanjem opaženog obrasca (tj. obraćenje pažnje ne samo na ono što se pojavilo, već i na ono što je zanemareno zaslugom postojećeg obrasca);

3. emotivna i kognitivna značenja koja obrascu pripisuju njegovim učesnicima;

4. razlika između motivacije za učestvovanje u obrascu i objektivnog ponašanja uključenog u obrazac;

5. pravilnosti ponašanja, koje članovi ne priznaju, ali koje je bez obzira na to povezano sa centralnim obrascem ponašanja.« (str. 126).

Takva paradigma ima svrhu da pruži provizornu kodifikaciju za adekvatnu i plodnu funkcionalnu analizu i, mora se priznati da, u ovakvom obliku funkcionalizam nije (kao što se stereotipizirano percipira) obični umrtvljeni sistem dizajniran da opravda postojanje postojećeg sistema i da njegovo funkcioniranje kao opravdano opiše.

U zadnja dva poglavlja Merton se bavi »**Utjecajem sociološke teorije na empirijsko istraživanje**« i »**Utjecajem empirijskog istraživanja na sociološku teoriju**« nastojeći da utvrdi kako se kroz interakciju teorije i istraživanja može prevladati podvojenost sociologa na »teoretičare« i »empiričare«, podvojenost za koju je nešto prije u ovoj knjizi, razmatrajući sličan odnos (totalne teorije i teorije srednjeg opsega) rekao da se radi o borbi statusa a ne o borbi ideja.

Funkcionalizam R. K. Merton je svakako veoma plodan i ako se uzme u obzir njegova primjedba da je razlika između marksista i funkcionalista u validaciji problema, a ne u logici postupaka, onda nam pojavljivanje ove knjige može domijeti i mnogo koristiti.

Pojava značajnih originalnih socioloških tekstova u jednoj sociološkoj još nerazvijenoj sredini uvijek je značajna, a u ovom slučaju vrijedit će i da raščisti naše raširene predrasude prema funkcio-

nalističkoj sociologiji. Te predrasude nastale su iz neznanja i nepoznavanja, a što je najžalosnije figuriraju kao znanstvena kritika funkcionalizma. Tvrdi se da je funkcionalistička sociologija nesposobna da uočava i proučava procese i razvoj društva, da je neopremljena da shvati globalne pravce i smisao razvoja društva. Takva se tvrdnja onda generalizira i primjenjuje na čitavu takozvanu »građansku sociologiju«, koja se zato proglašava teorijski insuficijentnom u odnosu na »marksističku sociologiju.«

Sam Merton dao je na ovako neinformirane prigovore vlastiti implicitni odgovor. Takve kritike iznose se sa stajališta jedne globalne teorije (Merton bi rekao »totalne društvene teorije«). One najčešće ne vode računa o tome da se ni ne pretendira na funkcionalističko objašnjenje globalnog procesa (barem u Mertonovom slučaju), što je najvjerojatnije posljedica poznavanja funkcionalizma iz raznolikih interpretacija. Ako je T. Parsons i pokušavao dati jedan takav zahvat, Merton je slavu suosnivača funkcionalizma stekao upravo radi razumnosti svojih ambicija. On pledira na sociološke teorije srednjeg opsega na osnovi kojih želi funkcionalno analizirati društvo. Prema tome, immanentna kritika Mertonovog

funkcionalizma moguća je jedino iz neke teorije srednjeg nivoa.

Ukoliko tu kritiku želimo davati na širim osnovama i ukoliko se opredijelimo da nam marksizam daje tu osnovu, moramo imati na umu da cijeli marksizam nije sociologija i da sociologija nije samo marksizam. Na nekim nivoima svog istraživanja sociologija je prisiljena i želi segmentarnost. Upravo je upotreba funkcionalnih istraživačkih metoda i tehnika jedno područje koje se zato može potpuno legitimno koristiti bez potrebe da se neosnovano napada funkcionalizam za ono za što nije kriv ili da mu se pripisuje stvaranje mosta prema marksističkoj analizi društva, što također ne stoji. Merton je ovu razliku sam izrazio rekavši da se funkcionalisti i marksisti ne razlikuju u logici postupka nego u evaluaciji, vrednovanju rezultata.

Ne zagovaramo prihvaćanje funkcionalističkog stajališta prilikom sociološke evaluacije stvarnosti, ali moramo biti svjesni da se funkcioniranje jednog sistema ne može istraživati adekvatnije do funkcionalnom analizom, što je samo jedan primjer za izloženu tezu da kritika koja se obara na jednu misaonu tvorevinu mora biti adekvatna svom predmetu.

Željko Buzov